

NOTER

- 1 Maynes 2019, s. 681-82; Heymsfeld: <http://www.coinspot.org/notgeld.html>.
- 2 Kürtz 1981, s. 8-9; Krog 2011, s. 36.
- 3 Lodberg 2006, s. 239-291.
- 4 Lodberg 2006, s. 244-245, 267; Hagedorn 1995, s. 81-82.
- 5 Petersen 1970, s. 55.
- 6 Maynes 2019, s. 682.
- 7 Kürtz 1981, s. 28; Maynes 2019, s. 682; Schulz 1989, s. 11; Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig 2015.
- 8 Flensburger Stadtarchiv, XII HS-01038.
- 9 *Kalundborg Avis* 09-12-1919; Sørensen 1995, s. 14.
- 10 Lodberg 2006, s. 14, 21, 64-66.
- 11 Kürtz 1981, s. 52-3.
- 12 Zubek 1977, s. 71-80.
- 13 Zubek 1977, s. 74.
- 14 Zubek 1977, s. 75.
- 15 ADCB, D9095; Lindman 2006.
- 16 ADCB, 9095-5,1.
- 17 Lodberg 2006, s. 107.
- 18 Zubek 1977, s. 79.
- 19 Bonefeld 1981, s. 8-13.
- 20 ADCB, 9095-5,3.
- 21 ADCB 9095.
- 22 ADCB, 9095-5,3.
- 23 *Bekanntmachungen der internationalen Kommission für Schleswig 18-05-1920*.
- 24 Lodberg 2006, s. 81-82.
- 25 Kürtz 1981, s. 120.
- 26 *Østjællands Folkeblad* 26-02-1920
- 27 *Flensborg Avis* 14-12-1922.
- 28 *Sonderburger Zeitung* 24-04-1920; *Vestkysten* 15-03-1920.
- 29 Frahm 1980, s. 111.
- 30 Skora 2002, s. 126.
- 31 *Sonderburger Zeitung* 24-04-1920; Petersen 1970, s. 58.
- 32 *Jyllands-Posten* 12-10-1920.
- 33 Petersen 1970, s. 58.
- 34 *Viborg Stifts Folkeblad* 18-05-1920.
- 35 Opslag fra "Den Sønderjydske Fond" om salg af *De sønderjydske Kommune-Pengesedler*.
- 36 Petersen 1970, s. 59-71.
- 37 Kürtz 1981, s. 25; Schultz 1989, s. 11; Frahm 1980, s. 126-131.
- 38 Lodberg 2006, s. 306.
- 39 *Flensborg Avis* 22-05-1922.

Zusammenfassung

In den Jahren während und nach dem 1. Weltkrieg waren Notgeldscheine in Deutschland sehr verbreitet. Bei der Versailleskonferenz nach dem 1. Weltkrieg wurde entschieden, dass eine neue deutsch-dänische Grenze in Nord- und Mittelschleswig per Volksentscheid entstehen sollte. Sowohl vor und nach den Abstimmungen wurden die Notscheine genutzt, um die nationalen Tagesordnungen zu illustrieren. Sie sind deshalb ein Zeugnis der angespannten Situation, die nach den Kriegsjahren in Schleswig herrschte. Es stellte sich schnell heraus, dass die Notgeldscheine begehrte Sammlerware waren. Sowohl im öffentlichen wie auch im privaten Bereich war die finanzielle Motivation sehr hoch, eigenes Notgeld herzustellen. Seit dem Frühjahr 1920 war das der primäre Grund für die Herstellung neuer Scheine. Die Produktion wurde nach den Volksabstimmungen ab Februar und März 1920 erhöht. Der Grund war nicht, dass man Notgeldscheine brauchte, sondern das Plebizitgeld war bei Sammlern sehr gefragt und bot eine Möglichkeit zum Geldverdienen, in einer Zeit, wo die deutsche Wirtschaft unter starkem Druck stand.

Da grænsen blev trukket

Vælgerforeningens møde på Folkehjem
16. og 17. november 1918 efter nye kilder

AF HANS SCHULTZ HANSEN

I arkiverne kan der stadig findes vigtige kilder til Genforeningens historie, som ikke tidligere har været benyttet af historikerne. Forskningsleder Hans Schultz Hansen har identificeret to samtidige referater af det berømte møde på Folkehjem i Aabenraa i november 1918. De er udarbejdet af Anders Lebeck og H.P. Hanssen og befinder sig i deres personarkiver på Rigsarkivet i Aabenraa. I artiklen analyserer han referaterne og deres udsagn om mødets forløb. Han følger Aabenraaresolutionens tilblivelse fra de første udkast til den endelige version.

Indledning

Mødet i Vælgerforeningen for Nordslesvigs bestyrelse og tilsynsråd den 16. og 17. november 1918 på Folkehjem i Aabenraa fik afgørende betydning for Sønderjyllands fremtid. Forsamlingen vedtog her Aabenraaresolutionen, hvor de danske sønderjyder krævede det slesvigske grænsespørgsmål løst på grundlag af en folkeafstemning i to zoner: under ét i Nordslesvig og distriktsvis i de tilstødende områder af Mellemlesvig, som ønskede at stemme. Resolutionen blev grundlæggende for den danske regerings grænsepolitik og for Versaillesfredens slesvigske bestemmelser. Det var med rette, når Harald Jørgensen indledte sit forsøg på at rekonstruere Aabenraaresolutionen tilblivelse med at slå fast: "Alt hvad der kan belyse tilblivelsen af Aabenraaresolutionen har derfor den største interesse."¹ Det gælder også 64 år efter fremkomsten af hans artikel i 1956 og 100 år efter Genforeningen i 1920.

Formålet med denne artikel er at undersøge, hvorledes mødet på Folkehjem forløb. Fokus vil være på at rekonstruere diskussionen om grænsespørgsmålet og formuleringen af Aabenraaresolutionen på grundlag af en kritisk vurdering af kilderne. Dermed bliver det muligt at besvare spørgsmål som: Var mødet præget af konsensus eller konflikt? Hvilke forslag fremkom til løsning af grænsespørgsmålet, hvem fremsatte dem, og hvem støttede henholdsvis afviste dem? Hvilke taktiske træk blev gjort undervejs? Hvem var vinderne og taberne?

Kilderne til mødet på Folkehjem

Harald Jørgensen måtte mestendels bygge sin rekonstruktion af mødet på senere og tendentiøse beretninger. Som samtidig kilde havde han dog selve Aabenraaresolutionen:²

1. Vi ønsker det nordslesvigske spørgsmål løst på den måde, at Nordslesvig opfattes som en helhed, hvis befolkning ved at stemme med ja eller nej tilkendegiver, om den vil genforenes med Danmark eller ej.
2. Nordslesvig er den del af hertugdømmet Slesvig, der ligger nord for en linje, som går fra sydpynten af Als ind ad Flensborg Fjord til Kobermøllebugten, op langs Krusådalen, sønden om Frøslev således, at Padborg bliver grænsestation, og derpå følger skellet mellem Slogs og Kær Herred, Skelbækken og til sidst Sønderåen og Vidåen til dens bøjning mod nord, hvorfra den går lige ud til Vesterhavet og videre ud om nordpynten af Sild.
3. Stemmeret har alle over 20 år gamle mænd og kvinder
 - a. som er fødte og har hjemme i Nordslesvig
 - b. eller har boet i Nordslesvig i mindst 10 år
 - c. eller er fødte i Nordslesvig, men udviste af de hidtilværende magthavere.
4. Stemmeretten udøves skriftligt under former, som sikrer hver enkelts frie viljestyring. De hidtilværende myndigheder må ikke øve indflydelse på afstemningen.
5. Vi betragter det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Mellem-slesvig, som rejser kravet, har ret til ved en særskilt afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark.

Resolutionen blev vedtaget ved navneopråb. 61 medlemmer satte deres navne under resolutionen. To medlemmer fra Mellem-slesvig, advokat Chr. Ravn fra Flensborg og landmand P. Budach fra Hornskov, afgav dog følgende mindretalsvotum:³

- Undertegnede tiltræder foranstående resolution med det forbehold, at
- a) Flensborg efter vor mening hører med til Nordslesvig, om end ikke til det danske Nordslesvig,
 - b) den eventuelle afstemning i de tilstødende distrikter efter vor mening bør ske samtidig med afstemningen i det danske Nordslesvig.

Som levn fra mødet udtaler resolutionen sig med stor autoritet om Vælgerforeningens beslutning, men den siger kun grumme lidt om det forløb, som ledte frem til vedtagelsen. De mange navne vidner om

overvældende enighed, men vi får intet at vide om, hvorledes denne enighed blev opnået. At enigheden ikke var fuldstændig, antydes af Ravns og Budachs mindretalsudtalelse.

Det officielle referat i Vælgerforeningens forhandlingsprotokol for bestyrelses- og tilsynsrådsmøderne er en temmelig intetsigende sammenfatning af debatten på blot 6-7 linjer. Det nævner ikke, hvem der gik ind for hvad.⁴

De danske sønderjyders leder, rigsdagsmand H.P. Hanssen, medtog mødet i sine krigsdagbøger, som blev udgivet i 1924. Harald Jørgensen påviste, at de trykte dagbøger ikke er den autentiske, samtidige kilde, som deres forfatter hævdede. Ved udgivelsen blev dagbøgernes telegramstil med mange forkortelser omarbejdet til flydende tekst, hvilket er rimeligt nok, men ikke så lidt blev udeladt, og adskilligt mere blev tilføjet efter hukommelsen. Der er således snarere tale om en erindringspublikation bygget over samtidige dagbogsoptegnelser end om en kildeudgivelse. Originale dagbogsoptegnelser for den 16. og 17. november 1918 har desværre ikke kunnet findes. De trykte dagbøger refererer kun diskussionen kort med en klar tendens til at underspille uenigheden.⁵ Det samme gælder en artikel i *Hejmdal* 23. maj 1919 og hans lille bog *Grænsespørgsmaalet. Bidrag til dets Historie. En Redegørelse* fra 1920.⁶

To beretninger fra dagene lige efter mødet peger i forskellig retning. Det drejer sig om et brev, som fhv. landdagsmand Julius Nielsen skrev til sin svigersøn H.V. Clausen, og et brev, som Vælgerforeningens næstformand Peter Grau sendte til den sygemeldte formand J.N.H. Skrum-sager i Københoved.⁷ Nielsen var meningsfælle til H.P. Hanssen, mens Grau var kritisk indstillet og snart blev en fremtrædende fortaler for en grænse syd for Flensborg.

Fra oppositionen til H.P. Hanssen foreligger senere beretninger fra flere mødedeltagere, således fra Peter Grau, Hans Jepsen Christensen, N.J. Gotthardsen og H.D. Kloppenborg-Skrumsager. Den gennemgående tendens i disse beretninger er, at Aabenraaresolutionen blev vedtaget "i spændings og hastværks tegn", og at H.P. Hanssen "forførte" mødedeltagerne og "trumfede" sin politik igennem. Forfatterne søger at fremstille sig som forkæmpere for danskheden i Mellem-slesvig allerede på dette tidspunkt.⁸

For at kaste yderligere lys over mødet, henvendte Harald Jørgensen sig i 1950'erne til endnu levende mødedeltagere. Han fik skriftlige eller mundtlige oplysninger fra fhv. advokat Christian Ravn fra Flensborg, fhv. væver Th. Kaufmann fra Bovrup og fhv. landdagsmand Nis Nis-

sen fra Aabenraa, som på enkelte punkter kunne supplere det skriftlige materiale.⁹

På grundlag af ovenstående kilder gav Harald Jørgensen sin rekonstruktion af mødets forløb, som indtil nu har været den sikreste og fyldestgørende skildring, man kunne opnå af begivenhederne.¹⁰

I forbindelse med forarbejderne til sin bog *Genforeningens arkitekt: H.P. Hanssen 1914-1936* er det imidlertid lykkedes forfatteren til denne artikel at fremdrage to samtidige referater af mødet på Folkehjem, hvis kildeværdi må vurderes betydeligt højere end H.P. Hanssens redigerede dagbøger og hans modstanderes senere beretninger.

Den ene kilde er Anders Lebecks referat af indlæggene på møderne den 16. og 17. november. Lebeck var journalist på *Dannevirke* i Haderslev og en trofast meningsfælle til H.P. Hanssen. Han var på mødet i Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd i Flensborg den 12. oktober 1918 blevet valgt som hjælpesekretær.¹¹ Om det var som journalist eller hjælpesekretær, han tog sine notater, vides ikke. Heller ikke om han havde planer om en senere udgivelse. I hvert fald er ingen af delene sket. Referatets eksistens fremgik af Lebecks dagbøger fra november 1918, der længe efter hans død blev publiceret i 1968. Her meddeles under den 16. november: "Lange forhandlinger om grænsespørgsmålet. Optegnelser herom gemmer jeg et særligt sted." Udgiverne af dagbøgerne kunne ikke finde dem.¹² Landsarkivar Peter Kr. Iversen savnede optegnelserne i 1970, men udtrykte håb om, at de ville dukke op i et eller andet privatarkiv.¹³ Det må være sket ikke længe efter, for i Landsarkivet for Sønderjyllands fortegnelse over Lebecks arkiv fra 1976 er det nævnt blandt indholdet af Lebecks sager vedr. Vælgerforeningen.¹⁴ Referatet består af stikord, som er skrevet med en vanskelig læselig skrift med mange forkortelser, og hvor betydning og sammenhæng ikke altid er umiddelbart gennemskuelig.

Lebecks referat åbner for brugen af en anden kilde, H.P. Hanssens notater fra mødet. De er om muligt endnu vanskeligere at læse og er ført på løse sedler. De findes i hans arkiv i en konvolut, hvorpå han selv har skrevet: "Notitser fra mødet den 16. novbr. 1918 på Folkehjem."¹⁵ Nederst på et par af sedlerne står "besvaret". Hans notater er således taget under mødet til brug for hans indlæg i den løbende debat. Der er ikke anført sidetal på sedlerne, men den rigtige rækkefølge kan nu rekonstrueres på grundlag af Lebecks referat. De vedrører alene mødet den første dag. Det er ikke muligt at tyde hele teksten til bunds, men sedlerne støtter læsningen af Lebecks referat og uddyber dette på flere punkter.

Anders Lebeck (1868-1926) var en af H.P. Hanssens mest tro støtter. Som journalist på Dannevirke var han en trænet referent. Han fungerede tillige fra oktober 1918 som hjælpesekretær i Vælgerforeningen.

Foto ved H. Nedell, Aabenraa, i Museum Sønderjylland – ISL.

Det er valgt at gengive Lebecks referat af grænsediskussionen fuldstændigt og bogstavret, så forskere og andre interesserede læsere kan tolke med på læsningen og forståelsen af stikordene. Dog skrives navneord med småt og aa som å. Gengivelsen sker med mindre typer, så referat kan skelnes fra kommentar. Hvor bogstaver eller ord kan øge forståelsen, er de tilføjet i skarp parentes. Hvor læsningen er særlig usikker, er det angivet ved spørgsmålstegn i skarp parentes. Skrivefejl er markeret med udråbstegn i skarp parentes. Dagsordenspunkterne er indsat i skarp parentes fra et duplikeret ark med mødets punkter. Understregninger er erstattet med kursiv. Kommentarerne har til formål at lette forståelsen af stikordene. De kan bestå i supplerende oplysninger fra H.P. Hanssens sedler, der kvalificerer eller uddyber forståelsen. Derimod anføres kun undtagelsesvis oplysninger fra senere kilder, der ifølge almindelige kildekritiske principper må vige for samtidige. Kommentarerne kan også fremhæve vigtige pointer.

Vælgerforeningens behandling af grænsespørgsmålet forud for mødet på Folkehjem

Mødet på Folkehjem var ikke den første politiske behandling af grænsespørgsmålet blandt danske sønderjyder.¹⁶ 9. oktober 1918 besluttede de tre danske parlamentarikere i Berlin, rigsdagsmand H.P. Hanssen

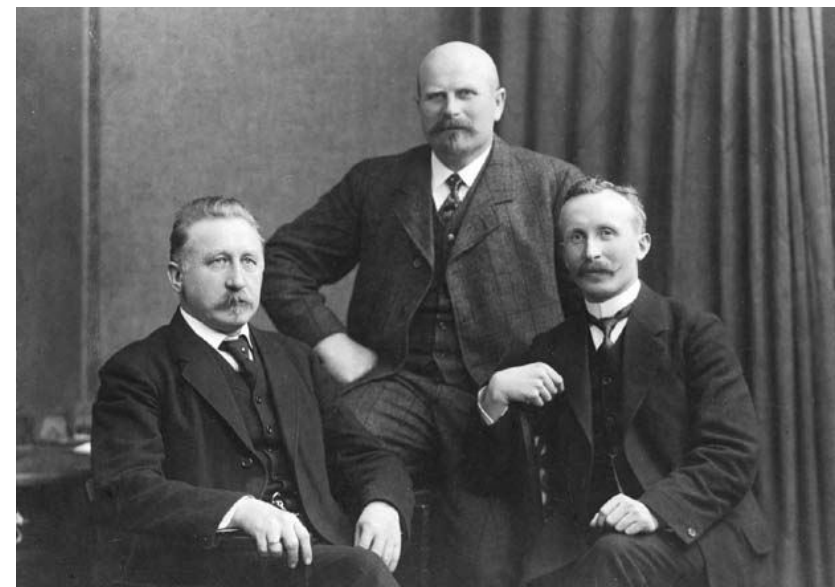
og de to landdagsmænd H.D. Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen, at kun dansktalende og dansksindede områder af Slesvig skulle tilbage til Danmark. Sydgrænsen for disse områder trak de tæt nord om Flensborg og ikke langt syd om Tønder. 12. oktober mødtes Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd i Flensborg. En foreløbig drøftelse af grænsespørgsmålet viste enig tilslutning til parlamentariskernes Krusålinje, alene to medlemmer undtaget. 23. oktober krævede H.P. Hanssen i den tyske rigsdag det slesvigske grænsespørgsmål løst gennem en folkeafstemning. Han påberåbte sig Pragfredens paragraf fem, der i 1866 havde stillet de nordligste distrikter af Slesvig en folkeafstemning om grænsen i udsigt. Den tyske statssekretær for udenrigsanliggender, dr. Wilhelm Solf, afviste, at de danske sønderjyder kunne påberåbe sig et sådant retskrav, fordi paragraf fem var ophævet i 1878, men underhånden lod han via sin understatssekretær, dr. David, H.P. Hanssen vide, at regeringen ville lade folkenes selvbestemmelsesret komme til udførelse i Nordslesvig. H.P. Hanssen virkede derefter for at få en officiel accept fra den tyske regering. Et led heri var en henvendelse fra 300 danske organisationer til regeringen, som blev bragt på forsiden af de dansk-nordslesvigske blade 12. november. To dage senere lykkedes det at få et skriftligt tilsagn fra dr. Solf.

Sideløbende behandlede Vælgerforeningen grænsespørgsmålet på grundlag af betænkninger udarbejdet af H.P. Hanssen og H.D. Kloppenborg-Skrumsager; Nis Nissen fik ikke skrevet betænkning, men sluttede sig til rigsdagsmandens. Hanssen anbefalede i sin betænkning af 9. november 1918, at man først fastlagde sydgrænsen for det område, som skulle tilbage til Danmark. Den trak han langs Krusålinjen. Dette område skulle stemme under ét om genforening. Der var i området enkelte steder med tysk flertal og andre med et stærkt tysk mindretal, men ikke flere end Danmark kunne integrere. Kom Flensborg med i området, hvor der skulle stemmes under ét, risikerede man derimod, at det danske flertal blev svækket og måske endda blev til et mindretal. Dertil kom de problemer, det ville give at få en stor, altovervejende tysktalende by inden for landets grænser. Kloppenborg-Skrumsagers betænkning lå i alt væsentligt på samme linje.

10.-13. november blev betænkningerne behandlet på amtsvise møder for medlemmer og stedfortrædere i Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd. I Haderslev og Aabenraa Amter var der fuld tilslutning til Hanssen og Kloppenborg. I Tønder Amt ville halvdelen ikke fastlægge en grænse på forhånd. I Flensborg skiltes man i nedtrykt sindstilstand,

men på et møde 15. november krævede 250 deltagere, at ingen dansksindede på forhånd blev udelukket fra at udøve deres selvbestemmelsesret. I Sønderborg Amt sluttede man sig til betænkningerne, men føjede til: "En selvfølge anser vi det for at være, at hvis tilstødende distrikter syd for denne grænselinje ved en særskilt afstemning tilkendegiver ønsket om at komme til Danmark, disse da skal have lov til at udøve deres selvbestemmelsesret." Sandsynligvis stod Vælgerforeningens næstformand Peter Grau fra Pøl bag udtalelsen.

Da H.P. Hanssen 15. november om aftenen nærmede sig Aabenraa, erfarede han i toget fra Rødekro og ind til byen om uenigheden i Tønder Amt. Han hørte også om et møde, som flere tilsynsrådsmedlemmer fra Haderslev Amt havde haft i Hejls med nordfra kommende tilhængere af en grænse ved Dannevirke. Disse tilsynsrådsmedlemmer ønskede et møde med H.P. Hanssen forud for Vælgerforeningens møde. Den næste morgen meldte endvidere en deputation fra Flensborg sin ankomst.

De tre sønderjyske parlamentarikere i Berlin: Rigsdagsmand H.P. Hanssen samt landdagsmændene H.D. Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen. I oktober-november 1918 var de enige om Krusålinjen, men under den grænsestrid, som brød ud omkring årsskiftet 1918/19, blev Kloppenborg-Skrumsager en af frontfigurerne i Flensborgbevægelsen. Det farvede hans syn på, hvad der var foregået i efteråret 1918. Foto ved Wertheim, Berlin, i Museum Sønderjylland – ISL.

Den kom klokken 10 og bestod af advokat Christian Ravn, grosserer I.C. Paulsen og journalist Andreas Grau, alle Flensborg, samt gårdejer Peter Budach fra Hornskov. Peter Grau fulgte også med. Deputationsmedlemmer ønskede en distriktsvis afstemning i hele det gamle hertugdømme Slesvig. Klokken 11 kom direktør Laurids Christensen og købmand Valdemar Schmidt fra Haderslev. I Hejls havde Dannevirkemændene fortalt dem, at de allierede ville fastsætte grænsen, og at den ville gå langt sydligere end foreslået af parlamentarikerne. De hævdede også, at den danske regering var tyskvenlig. Udsigterne til at opnå enighed i Vælgerforeningen på Folkehjem var ikke alt for gode.

Mødet på Folkehjem den 16. november 1918

Vælgerforeningens møde begyndte lørdag den 16. november klokken 12 middag. Det fandt sted i det lokale, der nu kendes som Billedsalen. Ifølge Lebeck åbnede Peter Grau mødet som fungerende formand:

P. Grau byder velkommen. Et stort øjeblik, hurtigere end ventet. Tyskland faldet sammen for tryk udefra og indenfra. Håbe[r] enige om det vigtige grænsespørgsmål. Fordragelighed. Forhandling [under] former, som er det store øjeblik værdig.

Martin Simonsen oplæser præcenslisten [!].

Næstformandens formaning til deltagerne om at være enige og fordragelige viser, at han forudså en uforsonlig diskussion. Martin Simonsen var Vælgerforeningens sekretær, der kontrollerede, hvem der deltog. Det gjorde bestyrelsen, tilsynsrådet og tilsynsrådsmedlemmernes stedfortrædere samt foreningens æresmedlem Julius Nielsen og de tre parlamentarikere, i alt 59 mand. Tilsynsrådets medlemmer og deres stedfortrædere var valgt ved direkte valg af Vælgerforeningens medlemmer i 25 distrikter.

1. *Punkt* [H.P. Hanssen: Redegørelse for det nordslesvigske spørgsmåls nuværende standpunkt]

H.P. Hanssen: Betydningsfulde beslutninger. Aldrig før så store. Grundige overvejelser. Resolutionen skal underskrives, evt. ved stedfortræder. Redegørelse for stillingen. Udviklingen efter prins Max's tiltrædelse: Anerkendelse af folkenes selvbestemmelsesret. Samtaler med dr. David, som lovede at tale med grev Rantzau-Brockdorff. 23. oktober talte jeg i Rigsdagen sammen med polakker og elsass-lothringerne. Dr. Solf nægtede os ret efter § 5, men så kom David og sagde: Meddelelser på re-

**Vælgerforeningens Bestyrelse, Tilsynsraad
og stedfortrædende Tilsynsraad**

Indbydes til et Møde paa „Folkehjem“ i Aabenraa

Lørdag den 16. Novbr., Middag Kl. 12.

Det er absolut nødvendigt, at alle giver Møde.

Levnedsmidler maa medbringes.

Hvis det er nødvendigt, vil der blive sørget for Plads om Natten.

Politisk Møde.

Vi indbyder herved vore Vælgere og Meningsfæller til et offentligt politisk Møde paa

„Folkehjem“ i Aabenraa“

Søndag den 17. Novbr., Middag Kl. 12.

P. T. Berlin, den 10. November 1918.

H. D. Kloppenborg Skrumsager, Landdagsmand,
Nis Nissen, Landdagsmand,
H. P. Hansen, Rigsdagsmand.

Levnedsmidler maa medbringes. Til enkelte, som ikke kan naa hjem samme Dag, vil der blive sørget for Plads om Natten.

I Flensborg Avis for den 12. november 1918 indkaldte de tre danske parlamentarikere i Berlin, rigsdagsmand H.P. Hanssen og landdagsmændene H.D. Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen, til mødet i Vælgerforeningens bestyrelse og udvidede tilsynsråd den 16.-17. november på Folkehjem. Der blev tillige annonceret et offentligt møde.

geringens vegne, at Nordsl[esvig] falder ind under Wilsons program, tilsvarende erklæring afgiver tyske gesandt i København overfor danske udenrigsminister. – Tyskland godkender våbenstilstands-betingelser. Ny henvendelse til reger[ingen] (organisationernes henvendelse til Solf!). Jeg gik til den ny reger[ing], 6 Volksbeauftragter, har tilsammen kanslerens myndighed; kanslerens tidligere virksomhed delt i 6 afdelinger. Haase udenrigsledelse. Står på god fod med mange af de nye mænd. Haase og Scheidemann var enige [med] mig: Jeg vilde stilles videre, at jeg kunde bede danske reger[ing] tage imod os og bede D[an]m[ar]k repræsentere os på fredskonferencen. Håber på Solfs svar i morgen. En løsning, der godkendes af Tyskland med stormagternes garanti. Vort ønske sendes gennem den dan[overstreget] tyske gesandt til den danske reger[ing]. Vi kan ønske, fredskonferencen afgør.

Hovedpunktet i redegørelsen for grænsespørgsmålets udvikling siden prins Max trådte til som rigskansler 3. oktober 1918 var rigsregeringens anerkendelse af folkenes selvbestemmelsesret som grundlag for fredslutningen samt H.P. Hanssens arbejde for at udstrække princippet til Nordslesvig. Grev Rantzau-Brockdorff var tysk ambassadør i København. Dr. David, Haase og Scheidemann var socialdemokratiske rigsdagsmænd, som Hanssen stod på god fod med. Det kom ham til gode, da SPD kom til magten efter den tyske revolution den 9. november 1918. H.P. Hanssen fortav, at han allerede havde fået brevet fra dr. Solf. Han ville overholde en aftale med folkekommissærerne om først at offentliggøre det om søndagen.¹⁷ Det ses, at H.P. Hanssens mål var en grænse, som Tyskland kunne godkende og de allierede ville garantere. Derfor skulle den dansk-tyske grænse på fredskonferencens dagsorden. Det krævede den danske regerings medvirken. Lebeck har formentlig misforstået den næstsidste sætning. I hvert fald sendte rigsdagsmanden anmodningen til den danske regering via dennes ambassadør i Berlin. Efter redegørelsen fulgte et enkelt spørgsmål:

Advokat *Andersen*, Haderslev, får vi i det hele en afstemning, eller Ententen giver det hele.

H.P. *Hanssen*: Wilsons selvbestemmelsesret, det tror jeg vil blive fulgt ved fredskonferencen. D[an]m[ar]k vil ikke tage mod enhver grænse. – Scavinius. Ikke tyskvenl[ig] eller ententevenlig politik, men *dansk* politik.

Johannes Andersens spørgsmål afspejlede mødet i Hejls mellem tilsynsrådsmedlemmer fra Haderslev og folk fra Dannevirkebevægelsen, hvor sidstnævnte havde hævdet, at de allierede ville give Danmark Slesvig ned til Dannevirke uden forudgående afstemning samt at den danske regering var tyskvenlig. H.P. Hanssen afviste begge dele. Danmark ville ikke tage imod hvad som helst fra de allierede, og regeringen førte en dansk politik. Efter svaret til advokat Andersen fulgte mødets vigtigste punkt:

2. Punkt [Drøftelse af grænsespørgsmålet]

H.P. *Hanssen*, afstemning inden for et større område for at få en brugelig grænse, tillige så retfærdig som mulig. Hvad er Nordslesvig? ("Clausens linje") Samlet afstemningsområde, som stemmer ja eller nej. Små distrikter give[r] en kroget grænse, og [i] vest miste Tønder og måske Bov Sogn i øst. – Men distrikter syd for denne grænse kan selvfølgelig også godt afstemme.

"Clausens linje" hentyder til "Nordslesvigs sydgrænse", som den danske historiker H.V. Clausen drog i *Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie* fra 1901. Her lod han dog det stå åbent, om Flensborg hørte med til Nordslesvig, selv om han allerede i 1891 anså byen som tabt for danskheden. Det gjorde H.P. Hanssen også.¹⁸ Hanssens oplæg til drøftelsen lå helt i forlængelse af hans betænkning fra 9. november. Han ville kombinere en retfærdig med en geografisk praktikabel grænse. Det var formålet med *en bloc* afstemningen i Nordslesvig – samt at sikre Tønder og Bov for Danmark. Den sidste sætning viser, at han imødekom forslaget fra Vælgerforeningens tilsynsrådsmedlemmer i Sønderborg Amt om en særskilt, distriktsvis afstemning i de tilstødende distrikter af Mellemslesvig. Ved straks at gøre denne indrømmelse håbede han at tage luften ud af mere vidtgående forslag. Det forhindrede ikke, at sådanne forslag fremkom. Udfarende var advokat Christian Ravn fra Flensborg og gårdejer N.J. Gotthardsen fra Nørmark ved Visby, der i udgangspunktet begge var Dannevirkemænd:

Advokat *Ravn*, Flensborg, Hanssens standpunkt ikke ret og retfærdig. Hele Slesvig må afstemme. Flensborg hører med til Nordsl[esvig]. Ikke den dårligste danskhed i Flensborg. Vil evt. stemme for Clausens grænse, når selv afstemme.

Gotthardsen, Nørmark, vil helst have afstemt kommunevis, men går med til nordslesvigsk fællesafstemning, men kommunevis længere mod syd. Ønskeligt, men ikke nødvendigt med Tysklands godkendelse. Lad grænsen måske gå mod *sydvest* (Soholm Å ud ved Dagebøl).

H.P. *Hanssen*: Får vi så ikke en tysktalende rigsdagsm[an]d ind i den danske Rigsdag. – *Gotthardsen*: Det er der fare for.

Ifølge Lebeck ønskede Ravn og Gotthardsen afstemning langt ned i Sydslesvig. Ravns krav om afstemning i hele Slesvig indebar afstemning ned til Ejderen. Det fremgår hverken af Lebecks referat eller H.P. Hanssens notater, hvor langt Gotthardsen ville gå. I august 1919 hævdede han i en avispolemik, at han foreslog afstemning ned til linjen Sli-Dannevirke-Frederiksstad.¹⁹ Hanssen hævdede derimod, at Gotthardsen ville afstemning til Ejderen.²⁰ Det må antages, at Gotthardsen var bedst til at huske sit eget forslag. Ravn og Gotthardsen var imidlertid indstillet på at redde, hvad reddes kunne. De kunne godt gå med til en særskilt en bloc afstemning i Nordslesvig, men de ønskede denne zone udvidet mod syd. Ravns bemærkning om, at Flensborg hørte med til Nordslesvig, kan kun betyde, at han ønskede byen med ind under en

om ansvaret, og at vi ikke må [?]. *Kan Flensborg fordøjes? (Mindretals betænkning)*. Vi får elementer med, som kun lader sig lede af økonomiske grunde. Fare for *socialisterne*. Alle her der fra danske egne indvandrer til Flensborg opluges af socialdemokraterne." Andersen berørte således mindretalsproblematikken, som ikke blev taget op i Aabenraaresolutionen.

Den næste taler fra Flensborg sagde:

Andreas *Grau*, Flensb[org], tænkte tidligere sogneafstem[ning], men godkender Hanssens standpunkt, blot vi også får afstem[ning], ønsker ikke at have meget syd for Flensb[org] – Imod Godthardsens [!] grænse – stemme sognevis syd for afstemningsgrænsen. (Tydelig stemning i forsamlingen for at stemme for hele Nordslesvig, og sognevis herfra).

Grau sluttede sig dermed til det kompromis, som H.P. Hanssen opnåede ved indledningsvis at acceptere afstemning i de tilstødende distrikter. Ifølge Hanssen afviste Andreas Grau udtrykkeligt at kræve Flensborg med ind under en bloc afstemningen: "*Andr. Grau*. Nordslesvig har selvfølgelig ret til at stemme af under et. Længere sydpå stem[m]es distriktsvis. Støtter H.P. Hanssens grænse. Afgørelsen skal træffes så retfærdig som muligt. De skal stemme [for sig] selv for ikke at kunne sige, at de er blevet voldført af det danske flertal i Nordslesvig. Nordslesvig under et. Sydlige distrikter stemmer [for sig] selv." Lebecks afsluttende indskud tyder på, at der var en udbredt stemning for dette synspunkt i tilsynsrådet. Der var god klangbund for kompromiset mellem H.P. Hanssen og moderate Flensborgfolk som Andreas og Peter Grau.

For flere talere havde den tyske regerings indstilling stor betydning:

Grev *Schack*: Ententen ved at behandle Tyskland som en broder i nød. Støtter Hanssen – imod Godthardsens grænse, der giver for meget tysk. Men en glæde, at den tyske reger[ing] har godkendt Clausens (Hanssens) grænse.

H.P. *Hanssen*: Grev Schack ret i, at fare for, at sympatien for Tyskland vil vokse, og derfor må vi handle hurtigt. Grev Rantzau betænkel[ig] ved Tønder, men imødegået i det tyske udenrigsministerium, tyskerne vil ikke finde sig i at afstå Flensb[org].

H.P. Hanssen refererede Schack således: "Vi får mere end vi vil have af Ententen. *Sympatien med Tyskland kan voxe og interessen af yderligere at svække det kunde voxe – kan vi ikke handle hurtigt og nu fastslå hvad Nordslesvig er.*" Schack var således grundlæggende usikker på, hvad de allierede ville, og hvilken indflydelse, det kunne få på den kommende dansk-tyske grænse. De følgende måneder skulle vise, at sympatien for Tyskland ingenlunde var voksende blandt de allierede. Frankrig ville pålægge Tyskland store militære og økonomiske restriktioner.

Hen imod slutningen af lørdagens diskussion fulgte en række korte udsagn – eller også var Lebeck blevet træt af at referere:

Tandlæge *Smith*, "små variationer".

Det er uvist, hvad Lebeck mente med dette ultrakorte referat af Jonathan Smiths indlæg. Ifølge H.P. Hanssens sedler sagde Smith: "Når vi kun skal have Nordslesvig, kan der ikke være tale om anden linje end den foreslåede. Skal vi ikke have det, må vi tage afstemningslinjen fra 1867." Smith sluttede med andre ord op om H.P. Hanssens Krusålinje, men under andre forudsætninger var han rede til at tage Flensborg og nærmeste omegn med til Danmark, så langt som der havde været dansk flertal ved valget til Det nordtyske Forbunds grundlovgivende rigsdag i februar 1867. Yderligere et par talere var rede til at gå længere mod syd:

P. *Grau* oplæser et brev fra Tycho *Filskov*, feltcendarm[!] i Belgien – ikke bange for at tage en stor mundfuld.
Zachariassen, [Dybbøl]: Vil de syd på med, så lad dem bare det.

Ifølge H.P. Hanssens noter sagde Jørgen Zachariassen fra Dybbøl også: "Det er uret at sige, at de sydpå kun stemmer af materielle grunde." To følgende talere lå helt på linje med H.P. Hanssen:

P. *Clausen*, Smedager, – bange for tyskerne i Flensb[org], "bidske".
Kloppenborg har ikke meget at sige til det forhen sagte. Fuldstændig enig med Hanssen, må have grænsen snart. Den foreslåede grænse er den sydligste, vi kan vare os ved. Skal vi have lov til at stemme, må de andre også.

H.P. Hanssens notitser om de to indlæg uddyber lidt: "*P. Clausen Smedager*". Et stort tysk, bidsk flertal i Flensborg. Sluttes sig til Christensen. Vi skal ikke gøre vort fædreland ulykkeligt ved at tage det med. *Kloppenborg*. Når der skal gås for afst[emning] Wilsons Progr[am] kan

vi ikke gå sydl[igere] og forlange Flensborg.” Kloppenborg var både i den ene og anden version fuldt ud på linje med Hanssen. Med yderligere fire indlæg til fordel for Krusålinjen sluttede lørdagens diskussion:

Oluf [skal være Olav] Fink, Brendstrup, glæder sig over mødets forløb. Vil have rent Nord, men glæde, hvis de syd for vil tage et tag endnu.
H.J. Jepsen, Skærbæk, enig om ”Clausens grænse”.
H.J. Christensen, Høgsbro, slutter sig til Hanssen.
 Direktør *Christensen* – Oprøret i 1848 – Syds[esvig], skidt mod os.
 H.P. *Hanssen* oplæser udkast til en resolution.

Igen uddyber H.P. Hanssens notater Lebecks stadig mere summariske referat: ”*Olav Fink*. Eenst[emmig] vedtagelse for alle den største glæde... [ulæseligt] *Jepsen*: Det manglede bare, at de ikke sydpå skulde have lov til at stem[me] hvis de kræver det. *H. Jepsen Christensen*: At få Flensborg By ved grænsen er fare for opretholdelsen af tysk agitation indenfor rigets grænser. Vi har missionsmark nok for dansk kulturarbejde i det egentlige Nordslesvig. Påviser det ved enkeltheder.” Laurids Christensen og Jepsen Christensen kan således ikke betragtes som flensborgmænd på dette tidspunkt.

Ifølge Harald Jørgensen stillede advokat Ravn kort før forhandlingens slutning et skriftligt forslag til dirigenten om distriktsvis afstemning i hele Slesvig alene med stemmeret til dem, der var indbyggere her i 1864, samt deres efterkommere. Forslaget blev ikke sat til afstemning, da dirigenten skønnede, at det kun ville opnå ganske få stemmer. Oplysningen bygger alene på Ravns hukommelse i 1955.²¹ Den bekræftes ikke i de samtidige kilder, der nu er dukket op.

Da diskussionen var slut, oplæste H.P. Hanssen sit udkast til resolution. Blandt hans notitser fra mødet findes flere forarbejder. De tre er skrevet i hånden. På det ene har han senere skrevet: ”Første rå udkast til res[olution] 17/11 1918”. Det består af syv punkter. Ifølge første punkt udgjorde Nordslesvig en helhed. Andet punkt fastlagde Nordslesvigs sydgrænse. Tredje punkt bestemte, at flertallet inden for området afgjorde, om det skulle afstås til og indlemmes i Danmark. Fjerde punkt fastsatte stemmeretsreglerne, det femte at stemmeretten skulle udøves skriftligt, det sjette at de hidtidige myndigheder ikke måtte øve indflydelse på afstemningen. Syvende punkt krævede fuldt sikkerhed for, at enhver stemme var udtryk for vælgerens frie viljesytring. Som et ottende punkt er senere føjet ønsket om en toårig optionsfrist, in-

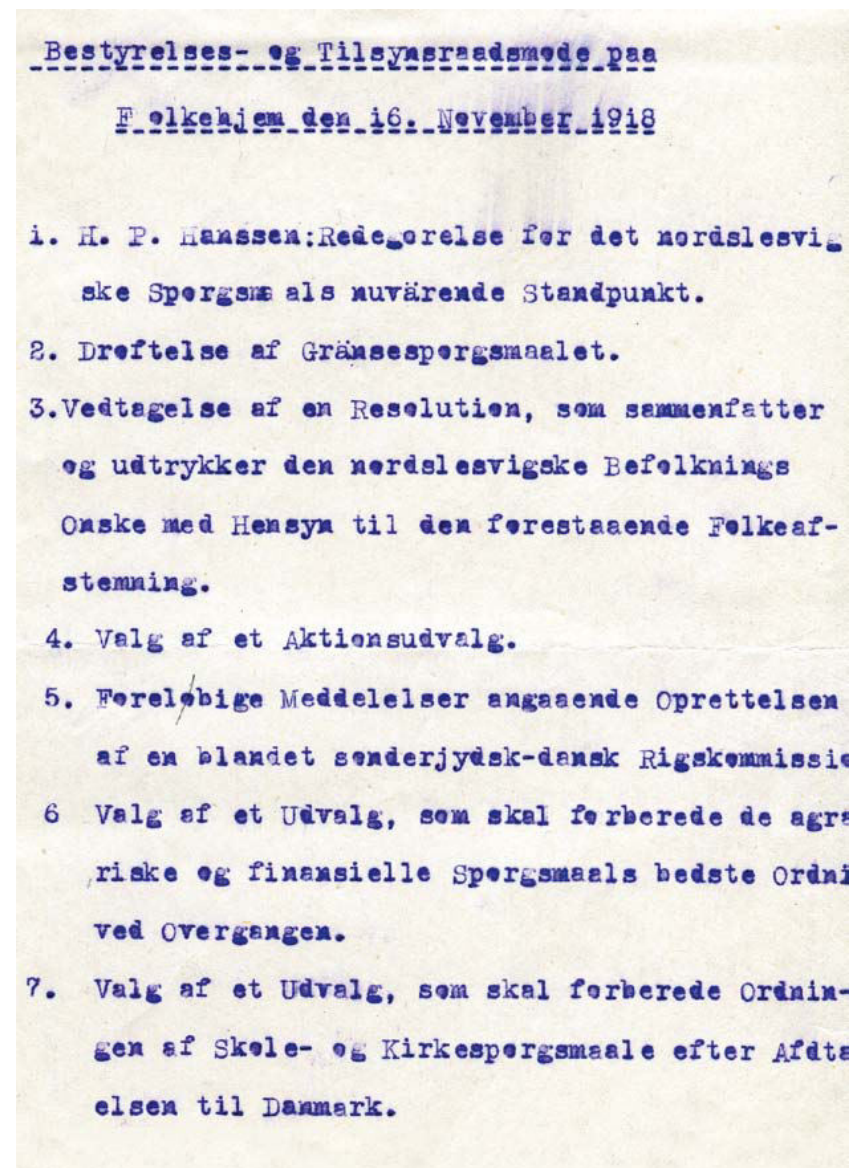
den for hvilken folk kunne vælge et andet statsborgerskab, end det de automatisk ville få tildelt som følge af grænseændringen. Sådanne optionsbestemmelser var standard ved grænseændringer, således i freden i Wien fra 1864. I et senere håndskrevet forslag er punkt et og tre slået sammen; til gengæld er det fjerde punkt splittet op i to, og femte, sjette og syvende punkt er slået sammen til to. Optionsfristen er ikke nævnt. Et tredje håndskrevet udkast indeholder kun tre punkter. De to første er afgrænsningen af Nordslesvig og en bloc afstemningen her. Det tredje er ”Sønderborg resolutionens sidste punkt”. Hermed mente H.P. Hanssen forslaget fra tilsynsrådsmedlemmerne i Sønderborg Amt om afstemning i tilstødende distrikter. Samlet rummer de tre håndskrevne udkast elementerne til et fjerde forslag, som han læste op ved mødets slutning og fik vedtaget og trykt.²² Det lyder således:

Resolution

1. Det danske Nordslesvig er den del af hertugdømmet Slesvig, der ligger nordfor en linje, som går fra sydpynten af Als, ind ad Flensborg Fjord til Kobbermøllebugten, med vandløbet op [sidste tre ord overstreget og erstattet af: op ad Krusådal] til Padborg Station, derfra sønden om Frøslev ud til Skelbæk, med Sønderåen til Vidåen ud til dens sidste bugtning mod nord, derfra lige mod vest til Vesterhavet og op om nordpynten af Sild.
2. Det nordslesvigske spørgsmål løses ved, at Nordslesvig som helhed stemmer ja eller nej, om det vil genforenes med Danmark.
3. Stemmeret har alle over 20 år gamle mænd og kvinder
 - a. som er fødte i Nordslesvig
 - b. som har boet i Nordslesvig i mindst 20 år
 - c. som er fødte i Nordslesvig, men udviste af de hidtilværende magthavere eller midlertidigt har forladt Nordslesvig under krigen [sidstnævnte gruppe er siden sat i skarp parentes]
4. Stemmeretten udøves skriftligt under former, som sikrer hver enkelt frie viljesytring.
5. De hidtilværende myndigheder må ikke øve indflydelse på afstemningen.
6. Vi betragter det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Melleslesvig, såvidt de ønsker det, får lejlighed til ved en særskilt afstemning at tilkendegive deres vilje til at komme til Danmark.
7. Vi ønsker, at der ved afståelsen gives befolkningen i Slesvig en toårig optionsfrist, dels af hensyn til embedsmændene, dels af hensyn til mindretallene på begge sider af grænsen.

Punkt 1, 2 og 6 svarer til resultatet af lørdagens forhandling som den er refereret af Lebeck og H.P. Hanssen. Derimod nævner de ingen diskussion af punkterne 3-5 og 7. De er formentlig formuleret af Hanssen i løbet af mødet og indføjet af ham på egen hånd. Det er bemærkelsesværdigt, at opholdsfristen i to håndskrevne udkast er markeret med "x år". Han har åbenbart været i tvivl, men endte med 20 år i det trykte forslag.

Lebeck oplyser ikke, hvordan H.P. Hanssens resolutionsforslag blev modtaget. Dagsordenens tredje punkt: vedtagelse af en resolution, som sammenfatter og udtrykker den nordslesvigske befolknings ønske med hensyn til den forestående folkeafstemning, er udeladt i hans referat. Her kommer Vælgerforeningens forhandlingsprotokol imidlertid til hjælp: "Den langt overvejende part holdt dog på den af Hans[s]en antydede linje med særskilt afstemning for sydligere dele, når der manifesteredes derfor og der var udsigt til flertal. For ikke at forhaste en så afgørende beslutning, udsættes betænkningen og den endelige afgørelse til næste dags formiddag."²³ Det store flertal bifaldt H.P. Hanssens forslag, men det endelige slag blev udsat til søndag formiddag. Derefter gik forsamlingen over til de andre dagsordenspunkter: Valg af et aktionsudvalg, foreløbige meddelelser angående oprettelsen af en blandet sønderjysk-dansk rigskommission, valg af et udvalg, som skulle forberede de agrariske og finansielle spørgsmåls bedste ordning ved overgangen samt valg af et udvalg, som skulle forberede ordningen af skole- og kirkespørgsmålet efter afståelsen til Danmark.²⁴ Også under disse punkter blev der truffet vidtrækkende beslutninger, men de omhandlede ikke grænsespørgsmålet, var ikke kontroversielle og blev ikke siden genstand for modsatrettede fortolkninger.²⁵ De udelades her. Dog skal der fra Lebecks referat gengives to bemærkninger, som viser, at man før og efter nedsættelsen af de forberedende udvalg har diskuteret den økonomiske og sociale situation: "Spekuleres allerede nu i valuta. G[ård]m[æn]d opkøber formuer til udnyttelse af valutakurs." Det må dreje sig om den begyndende veksling fra mark til kroner. Senere noteres: "Vi bør aflevere til byerne. Grev Schack, Jepsen, anbefaler." Det må omhandle aflevering af landbrugsprodukter til de større bysamfund, hvor den brede befolkning sultede.

Den dupligerede dagsorden for Vælgerforeningens møde på Folkehjem viser, at der ud over diskussionen om grænsespørgsmålet og vedtagelsen af en resolution herom også blev truffet forberedelse til Sønderjyllands indlemmelse i Danmark. Rigsarkivet Aabenraa, A. Lebecks arkiv nr. 462/17.

Mellemspil i en redaktionsgruppe

Vælgerforeningens forhandlingsprotokol har som et selvstændigt punkt uden for den trykte dagsorden nedsættelsen af et redaktionsudvalg. Det kom til at bestå af H.P. Hanssen, Peter Grau, Andreas Grau, redaktør Nicolai Svendsen fra Haderslev og Sprogforeningens sekretær Nikolaj Andersen fra Aabenraa.²⁶ Ifølge H.P. Hanssen skulle udvalget alene give den vedtagne resolution en stilistisk afpudsning. Han nævnte advokat Ravn som medlem i stedet for Nikolaj Andersen.²⁷ Ravn bekræftede mange år senere over for Harald Jørgensen, at han var medlem, og han fortalte om sine forsøg på at få sine afviste forslag sat ind i en ny version af resolutionen.²⁸

H.P. Hanssen deltog ikke selv i udvalgets arbejde. Sammen med Kloppenborg måtte han fortælle om revolutionen i Berlin for de mange, som allerede lørdag aften kom til Aabenraa for at være med i søndagens folkemøde. Svendsen måtte tage hjem til Haderslev. Han var H.P. Hanssens eneste sikre støtte i udvalget. Ravn fik derfor lettere spil. Da mødet på Folkehjem sluttede ved 23-tiden, viste Peter Grau den redigerede resolution til H.P. Hanssen, der afviste de foretagne indholdsmæssige ændringer.²⁹ Ændringerne fremgår af nogle tilføjelser til førnævnte trykte eksemplar af H.P. Hanssens resolutionsforslag, skrevet med Peter Graus håndskrift.³⁰ Her har punkt 2 fået følgende formulering: "Det nordslesvigske spørgsmål løses ved, at det danske Nordslesvig som helhed stemmer ja eller nej om det vil gjenforenes med Danmark. De tilstødende distrikter skal, så vidt de tilkjendegiver ønsket derom, have ret til, ved en særskilt distriktsvis afstemning at komme tilbage til Danmark." Ændringerne til punkt 3 bestod i en erstatning af "Nordslesvig" med "afstemningsdistrikterne." Punkt 6 bortfaldt, fordi indholdet var flyttet op under punkt 2. Øvrige punkter var uændrede.

Det, som H.P. Hanssen stejlede over ved denne formulering, var sammenknytningen af de to afstemninger under ét punkt. Han ville holde dem ude af hinanden. Ravn ønskede modsat at tilsløre, at der var tale om to forskellige afstemninger. Han håbede, at de allierede så ville opfatte dem som en samlet afstemning og at et stort dansk flertal i Nordslesvig kunne trække Mellemslesvig med til Danmark.

Nis Nissen nåede først til Aabenraa sidst på dagen. Han og Kloppenborg overnattede hos H.P. Hanssen. Her besluttede de tre parlamentarikere at fastholde det vedtagne udkast til resolution.³¹

Mødet på Folkehjem den 17. november 1918

Ifølge Julius Niensens brev til H.V. Clausen et par dage efter mødet blev søndagens forhandlinger seje: "Søndag morgen mødte flensborgerne med en hel omformet resolution. Efter timers forhandlinger erklærede H.P. Hanssen ikke at kunne gå med, og at flensborgerne, dersom de fastholdt, måtte afgive egen mindretalsresolution. Så først gav d'herrer sig."³² Lebecks referat bekræfter, at diskussionen blev lige så heftig som den foregående dag:

H.P. Hanssen: [Danskerne? har] altid villet have for meget, først Ejd[eren], 1864 kunde vi [have] fået Flensb[org], kom med ær[lig] og redel[ig] vilje til at gå [frem] som vedt[aget], vi kan ikke gå ud over vort standpunkt. Adv. Ravn, Flensb[org], vi vil regnes med til Nordsl[esvig].

H.P. Hanssen erindrede om den katastrofale Ejderpolitik, mindede om sin tilslutning til afstemning i de tilstødende distrikter og stod fast på sit standpunkt fra om lørdagen. Advokat Ravn ville ikke opgive sin kamp for Flensborg og gentog sit forslag om at indlemme Flensborg i en bloc afstemningen. Landdagsmand Nis Nissen kunne først nu deltage i forhandlingerne. Han var derfor ikke bundet af H.P. Hanssens tilsagn fra den foregående dag om afstemning i tilstødende distrikter:

Nis Nissen, Viby, vilde ikke have strakt mig så vidt at sige, at selvfølge, sydlige dele også skal have lov til at stemme. Alle være glade hvis muligt at få dem med. Men alt i alt må vi sige, at det er en tysk befolkning, som bor der. Vilde ikke have stemt for os før krigen, gør de det nu, en del af hensyn til økonomisk fordel. De *bedste* blandt dem vilde ikke stemme for D[an]m[ar]k. Ledebour anerkendte Hanssens mådehold. Må ikke sætte hele vor fremtid på spil.

H.J. Christensen, Høgsbro, støtter Clausens grænse. Advokat Andersen, Haderslev, stiller forslag om at punkt 1. og 6. drøftes samlet.

Nis Nissen, Viby, vi [som har] sukket under fremmedherre[dømme], kan ikke tage det med så langt mod syd, som der er en dansk mand at gjenforene. Vi har jo et stort tysk mindretal i Nordsl[esvig].

Georg Ledebour var socialdemokratisk rigsdagsmand. Punkt 1 og 6 refererer til H.P. Hanssens trykte resolutionsforslag. Ifølge Lebeck lagde Nissen altså luft til lørdagens kompromis med afstemning i tilstødende

distrikter, og han gentog argumenterne fra Hanssens betænkning, som han havde tilsluttet sig. Harald Jørgensen formoder sikkert med rette, at det skete for at danne en taktisk modvægt til advokat Ravns forslag.³³

Som Julius Nielsen berettede, gav flensborgfolkene sig ikke så let, men de fik også modstand fra andre end H.P. Hanssen:

Andreas *Grau*: Bitterhed i Mellemsl[esvig], hvis de ikke får lov til at afstemme.

Grev *Schack*: Vi er gåede til den yderste grænse mod syd, – kan ikke gå udover det i går vedtagne.

Gotthardsen, Nørmark, –

Advokat *Ravn*: Vi forlanger dog vor ret[tighed]!

H.J. *Christensen*: Flensb[org] er ikke nationalt dansk. Min forstand går nord på, mit hjerte syd på.

5 Stemmer for Ravns forslag (adv. Andersen, Ravn)

Alle stemmer mod.

Ravns Forslag: Det nordsl[esvigske] spørgsmål løses ved, at det danske Nordsl[esvig] som helhed stemmer med ja eller nej om det vil genføres med D[an]m[ark] og at tilstødende distrikter, såfremt og så vidt de tilkendegiver ønsket derom, ved samtid[ig] distriktsvis afstemn[ing] at komme tilbage til Dmk.

Andre nej [?]

Ravn og Andersen

§ 2 vedt[oges] alle mod to (adv. Andersen, Ravn)].

Ifølge Lebecks referat stillede advokat Ravn et konkret modforslag, som faldt med et brag ved afstemningen, om end det ikke står helt klart, om det var alle mod fem eller alle mod to.³⁴ Kernepunktet var, at afstemningen i de tilstødende distrikter skulle ske samtidig med afstemningen i Nordslesvig. Ravn fulgte sin taktik fra redaktionsgruppen med at søge den tættest mulige sammenknytning af de to afstemninger. Heller ikke denne gang kom han igennem. Hans forgæves forsøg på at få Flensborg med i en bloc afstemningsområdet og få afstemningerne lagt samme dag måtte i stedet manifestere sig i det forbehold, som han tog over for Aabenraaresolutionen sammen med Budach.³⁵

H.P. Hanssen oplyste i sin trykte dagbog, at Andreas Grau stillede et ændringsforslag til resolutionen, som gik på et enkelt ord. Hanssen nævnte ikke ordet, men fandt ændringen uvæsentlig. Den blev da også vedtaget uden modstand.³⁶ Harald Jørgensen antager, at ændringen udelukkende var redaktionel.³⁷ Men var det nødvendigvis sådan? Ved

Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd i 1918 foran Folkehjem i Aabenraa. Tilsynsrådet var direkte valgt af medlemmerne og kunne derfor udtale sig med vægt på foreningens - og dermed på de danske sønderjyders - vegne. Foto i Museum Sønderjylland - ISL.

at sammenligne H.P. Hanssens resolutionsudkast fra lørdag eftermiddag med den endelige resolution fra søndag middag kan der konstateres adskillige ændringer.

For det første blev der byttet om på punkterne 1 og 2 i udkastet. Det var en ren redaktionel ændring, som gav en mere logisk rækkefølge.

For det andet skete der substantielle forandringer i stemmeretskriterierne. Til punkt a blev føjet: som er fødte og har hjemme i Nordslesvig. Det blev således præciseret, at det ikke var nok at være født i Nordslesvig; man skulle også bo der. I punkt b blev bopælskravet sat ned til 10 år. Det var en ændring, som særlig berørte Flensborg med de mange

sydfra tilvandrede industriarbejdere. I punkt c udgik gruppen af dem, der midlertidigt har forladt Nordslesvig under krigen. Det drejede sig om desertørerne, som man sandsynligvis har regnet med kunne vende tilbage til Nordslesvig før afstemningen og derfor ikke behøvede at nævnes særskilt.

For det tredje blev punkt 4 og 5 slået sammen til ét punkt. Også denne ændring var udelukkende redaktionel.

For det fjerde blev punkt 6 skærpet, så de tilstødende distrikter ikke fik "lejlighed", men "ret" til en særskilt afstemning.

For det femte gled punkt 7 med optionsbestemmelser ud. Måske har man fundet, at det faldt ved siden af i forhold til det primære krav om en afstemning.

Ingen af disse ændringer omtales i Lebecks referat. I O.D. Schacks arkiv findes en trykt version af resolutionen, som ligger mellem H.P. Hanssens trykte forslag fra om lørdagen og den endeligt vedtagne ordlyd. Her er den første, tredje og femte ændring medtaget, ligesom tilføjes af hjemstedskravet er kommet med. Nedsættelsen af bopælskravet er derimod foretaget med blyant, ligesom punktet om desertørerne er streget ud med blyant. Den fjerde ændring er også foretaget med blyant.³⁸ Denne version vidner om, at der har været en fortsat diskussion om disse punkter, men siden Lebeck ikke refererer den, har den næppe været præget af nævneværdig uenighed. Stemmerets- og optionsbestemmelserne levede åbenbart deres eget liv på Vælgerforeningens møde. Forsamlingens fokus var først og fremmest på de forskellige afstemningsområder og deres afgrænsning.

Ifølge Julius Nielsen trak forhandlingerne ud. H.P. Hanssen oplyste, at der var tidspres til sidst. N.J. Gotthardsen nævnte, at Hanssen 20 minutter før mødets slutning blev nervøs og skyndede på for en afslutning. Det offentlige møde skulle begynde kl. 12. Flere tilhængere af en sydlig grænse opgav deres særstandpunkter til fordel for en enig udtalelse. Bestyrelses- og tilsynsrådsmødet den 17. november sluttede med, at Aabenraeresolutionen blev vedtaget ved navneopråb, hvor som nævnt kun Ravn og Budach tog forbehold.³⁹

Lebecks referat nævner ikke, om Vælgerforeningens næstformand Peter Grau afsluttede forhandlingerne. Vi ved imidlertid, hvad han mente om dem. Dagen efter skrev han til den sygemeldte formand J.N.H. Skrumsager: "Det var synd at du ikke kunne være med i forgårs og i går; det var så glædeligt lidt, som skilte mellem os, og det slog aldrig ud i bitterhed eller hårde ord, som det heller ikke burde eller måtte. Der var

en del vemod iblandet, men der var også megen lykke, og du havde tilvisse fortjent at have din del og part af den fællesfølelse, som hele tiden gav sig smukt og tydeligt til kende."⁴⁰ Graus indledende formaning om forsonlige forhandlinger var blevet hørt. Deltagerne brød derpå op for at deltage i det offentlige møde og høre H.P. Hanssens store tale.

Sammenfatning

Med Lebecks referat støttet og uddybet af H.P. Hanssens noter har vi fået et langt fyldigere og sikrere billede af forhandlingerne på Folkehjem den 16. og 17. november 1918. Det står nu klart, at den stærke enighed, som Aabenraeresolutionen afspejler, ikke kom af sig selv, men var resultat af heftige diskussioner og seje forhandlinger. H.P. Hanssens hurtige tilslutning til forslaget fra Vælgerforeningens tilsynsrådsmedlemmer fra Sønderborg Amt om en distriktsvis afstemning i Mellemslesvig tilfredsstillede Peter og Andreas Grau, men næppe Rossen og ikke Ravn og Gotthardsen. De to sidste forsøgte sig først med modforslag om distriktsvis afstemning ned til Ejderen henholdsvis Sli-Dannevirke-Frederikstad, men blev afvist. Dernæst foreslog de at udvide en bloc afstemningsområdet med Flensborg henholdsvis Sydtønder Amt ned til Søholm Å. Det blev også afvist. Ravn forsøgte sig endelig med et tredje træk: mest mulig udviskning af forskellen mellem afstemningerne i Nordslesvig og de tilstødende distrikter. Heller ikke det kom han igennem med. H.P. Hanssen var stålsat i sin afvisning af enhver indrømmelse ud over forslaget fra Sønderborg Amt. Og han havde et overvældende flertal i forsamlingen med sig. Ravn og Gotthardsen fik næppe følgeskab af flere end Rossen og Budach. Over for den brede koalition af H.P. Hanssens tilhængere og moderate flensborgfolk som Andreas og Peter Grau kunne de ikke stille noget op.

Flere mødedeltagere, som senere sluttede sig til Flensborgfløjen, udtalte sig på mødet på linje med H.P. Hanssen. Det gjaldt H.D. Kloppeborg-Skrumsager, direktør Christensen og Hans Jepsen Christensen. Han fik også støtte af grev Schack, Peter Clausen og Olav Fink. Og selvfølgelig af Nis Nissen, hvis afstandtagen til lørdagens kompromis må ses som et forsøg på at danne taktisk modvægt til fortsatte krav fra Ravn og Gotthardsen. Samlet set viser de nye kilder, at H.P. Hanssen som dreven politiker udmanøvrerede sine yderligtgående modstandere ved at indgå kompromis med de moderate om distriktsvis afstemning i Mellemslesvig.

Journalist Andreas Grau fra Flensborg hørte til blandt de moderate Flensborgfolk. Sammen med gårdejer Peter Grau fra Pøl var han tilfreds med H.P. Hanssens indrømmelse under mødet på Folkehjem, der sikrede, at kravet om afstemning i de tilstødende distrikter af Mellemslesvig kom med som et selvstændigt punkt i Aabenraaresolutionen. Foto i Museum Sønderjylland – ISL.

Lebecks referat og Hanssens notitser giver det bedste billede af lørdagens diskussion. Når det gælder søndagens forhandling, svigter sidstnævnte helt, og Lebecks referat bliver mere kortfattet. En sammenligning af lørdag eftermiddags resolutionsforslag med den endelige Aabenraaresolution fra søndag middag viser, at der blev foretaget vigtige ændringer i stemmerets- og optionsbestemmelserne, som hverken afspejles i de hidtil kendte kilder eller i de her fremdragne. Vi kan dog gå ud fra, at disse dele af resolutionen ikke var nær så omstridt som grænser og fremgangsmåde for afstemningen.

Endelig modsiger Lebecks og Hanssens referater, at Vælgerforeningens beslutning om grænsespørgsmålet var hastværksarbejde og resultatet af manipulation fra H.P. Hanssens side. De afspejler en fri og grundig diskussion, hvor forskellige forslag kom frem, som adskillige udtalte sig for og imod. Lægges hertil, at grænsespørgsmålet tidligere var foreløbig diskuteret på mødet i Flensborg og siden mere dybtgående behandlet i parlamentarikernes betænkninger og på de amtsvise møder, kan påstandene om hastværk og manipulation afvises som en myte, der skulle dække over, at flere mødedeltagere siden skiftede standpunkt til fordel for en indlemmelse af Flensborg i Danmark under alle omstændigheder. Referaterne fastholder deres oprindelige positioner.

KILDER

- Rigsarkivet Aabenraa (RAÅ):
Vælgerforeningens arkiv:
 Nr. 4/3: Forhandlingsprotokol for bestyrelses- og tilsynsrådsmøder 1908-21
- H.P. Hanssens arkiv:*
 Nr. 272/158: Korrespondancesager vedr. Nordslesvigs genforening med Danmark 1918-1921

- Anders Lebecks arkiv:*
 Nr. 462/17: Sager vedr. Vælgerforeningen 1908-1920, bestyrelses- og tilsynsrådsmøde 16.11.1918
- O.D. Schacks arkiv:*
 Nr. 1689/20: Kommissionstiden II.
- J.N.H. Skrumsagers arkiv:*
 Nr. 694/2: Breve A-H

LITTERATUR

- Christensen, L.P.: *Slesvig Delt... Det danske Livtag efter Verdenskrigen*. Flensborg 1922.
- Fink, Troels: *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920 I-III*. Første udgave. Aabenraa 1978-79.
- Fink, Troels: "Flensborg-spørgsmålet i Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd 1918-19." *Sønderjyske Årbøger* 1980, s. 61-72.
- Fink, Troels: "Den første streg på kortet – Clausen-linjen." Henrik Becker-Christensen (red.): *Grænsen i 75 år. Aabenraa 1995*, s. 11-23.
- Furdal, Kim: "H.P. Hanssens dagbogsop-tegnelser november-december 1918." *Sønderjyske Årbøger* 1994, s. 219-234.
- Furdal, Kim: *Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner*. Aabenraa 1999.
- Grænsevagten*. Redigeret af Vilh. la Cour.
- Hanssen, H.P.: *Grænsespørgsmaalet. Bidrag til dets Historie. En Redegørelse*. København 1920.
- Hanssen, H.P.: *Fra Krigstiden. Dagbogsop-tegnelser. I-II*. København 1924.
- Iversen, Peter Kr. (udg.): "'Den nordslesvigske Gruppe's og 'Det sønderjyske Venstre's forhandlingsprotokol 1920.'" *Sønderjyske Årbøger* 1970, s. 87-108.
- Jørgensen, Harald: "Åbenråresolutionens tilblivelse. En kildekritisk undersøgelse." *Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren rigsarkivar, dr.phil. Axel Linvald* 1956, s. 187-204.
- "November 1918 [Anders Lebecks dagbøger]." *Sønderjysk Månedsskrift* 1968, s. 317-322.
- Schultz Hansen, Hans: *De danske sønderjyders førstemand: H.P. Hanssen 1862-1914*. Aabenraa 2019.
- Schultz Hansen, Hans: *Genforeningen*. Aarhus 2019.
- Schultz Hansen, Hans: *Genforeningens arkitekt: H.P. Hanssen 1914-1936*. Aabenraa 2020.

NOTER

- Jørgensen 1956, s. 187.
- Gengivet med alle navne hos Hanssen 1920, s. 74f.
- Sst., s. 75f.
- RAÅ, Vælgerforeningens arkiv nr. 4/3, ref. 16. og 17.11.1918. Jørgensen 1956, s. 192.
- Hanssen 1924, I, s. 5 og II, s. 407-411. Jørgensen 1956, s. 192-195. Se også Furdal 1994.
- Hanssen 1920, s. 72-74. Jørgensen 1956, s. 195f.
- Nielsens brev er citeret i uddrag hos Jørgensen 1956, s. 201, Graus hos Fink 1978-79, I, s. 68.
- Jørgensen 1956, s. 196f. Grænsevagten 1919/20, s. 429-433 (Peter Grau med svar fra H.P. Hanssen), 494-504 (Hans Jepsen Christensen, N.J. Gotthardsen, P. Lassen Strukstrup – der ikke deltog i mødet – og H.D. Kloppenborg-Skrumsager). Christensen 1922, s. 17f (Kloppenborg-Skrumsager) og s. 19, 24-36 (Gotthardsen).
- Jørgensen 1956, s. 197f.
- Sst., s. 198-202.
- Hanssen 1924, II, s. 345f.
- November 1918, s. 322.
- Iversen 1970, s. 87.
- RAÅ, Anders Lebecks arkiv nr. 462/17.
- RAÅ, H.P. Hanssens arkiv nr. 272/158, breve og dokumenter vedr. Tysklands sammenbrud og Nordslesvig, sept.-nov. 1918. Materialet kan tilgås digitalt via Rigsarkivets kildepakke om Genforeningen: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21883323#424397,78179271> (siden besøgt 19.3.2020).
- Om de forudgående drøftelser, se Schultz Hansen 2019, s. 24-31 og samme 2020, s. 42-61. Endvidere Fink 1978-79, I, s. 10-67.
- Jf. Hanssen 1924, II, s. 406.
- Se herom Fink 1995 og Schultz Hansen 2018, s. 108.
- Ribe Stiftstidende 3.9.1919. Jf. Jørgensen 1956, s. 196f, 199.
- Hanssen 1920, s. 74, jf. samme 1924, s. 408.
- Jørgensen 1956, s. 200.
- RAÅ, H.P. Hanssens arkiv nr. 272/158, breve og dokumenter vedr. Tysklands sammenbrud og Nordslesvig, sept.-nov. 1918. Eksemplar af trykte resolutionsforslag tillige i RAÅ, O.D. Schacks arkiv nr. 1689/20, bilag vedr. Vælgerforeningen. Jf. H.P. Hanssen i Grænsevagten 1919/20, s. 432.
- RAÅ, Vælgerforeningens arkiv nr. 4/3, ref. 16.11.1918
- Dagsordenen fremgår af Hanssen 1924, II, s. 397f, samt af duplikeret dagsorden vedlagt Lebecks referat.
- Fortegnelser over udvalgenes formænd og menige medlemmer hos Furdal 1999, s. 73, 402-404.
- RAÅ, Vælgerforeningens arkiv nr. 4/3, ref. 16.11.1918.
- Hanssen 1924, II, s. 408f.
- Jørgensen 1956, s. 200.
- Hanssen 1924, II, s. 409.
- Se f.eks. Graus håndskrift i RAÅ, Skrumsagers arkiv nr. 694/2, Peter Grau til J.N.H. Skrumsager 18.11.1918.
- Hanssen 1924, II, s. 409. Jørgensen 1956, s. 201.
- Citeret efter Jørgensen 1956, s. 201.
- Jørgensen 1956, s. 202. Lebecks gengivelse af Nissens udtalelser stemmer med Gotthardsens beretning fra 1922 og Nis Nissens oplysninger til Harald Jørgensen fra 1953.
- Forslaget er tillige og i alt væsentligt enslydende noteret i Vælgerforeningens protokol, RAÅ, Vælgerforeningens arkiv nr. 4/3. Her oplyses også, at det kun fik et par stemmer.
- Forfatteren er således uenig med Troels Fink, når han tolker det første forbehold som Ravns og Budachs erkendelse af, at det var for farligt at tage Flensborg med ind under en bloc afstemningen, se Fink: Flensborg-spørgsmålet, s. 63. Deres erkendelse af, at byen ikke hørte med til det danske Nordslesvig skal formentlig forstås i sproglig henseende.
- Hanssen 1924, II, s. 410.
- Jørgensen 1956, s. 202.
- RAÅ, O.D. Schacks arkiv nr. 1689/20, bilag vedr. Vælgerforeningen.
- Hanssen 1924, II, s. 420. Christensen 1922, s. 33 (Gotthardsen).
- Citeret efter Fink 1978-79, I, s. 68.

Zusammenfassung

Die Versammlung im Wählerverein für Nordschleswig am 16. und 17. November 1918 war für die Zukunft Nordschleswigs entscheidend. Hier wurde die Apenrader Resolution, die die Lösung der schleswigschen Grenzfrage durch eine Volksabstimmung in zwei Zonen forderte, verabschiedet: in Nordschleswig sollte en bloc abgestimmt und in den angrenzenden Gebieten Mittelschleswigs gemeindeweise abgestimmt werden. Diese Resolution wurde zur Grundlage für die Grenzpolitik der dänischen Regierung sowie für die Schleswig betreffenden Bestimmungen des Versailler Friedensvertrages. Während der Ausgang des Treffens wohlbekannt ist, herrschte lange Zweifel über dessen Verlauf. Der Verfasser hat nun zwei bisher unbeachtete Quellen herangezogen, nämlich das Referat des Journalisten Anders Lebeck über die Beiträge während des Treffens und H.P. Hanssens Aufzeichnungen über der Diskussion. Diese Quellen zeigen, dass die Einigkeit, die die Verabschiedung der Apenrader Resolution widerspiegelt, erst nach hitzigen Diskussionen und harten Verhandlungen erreicht wurde. Um diese breite Zustimmung zu erreichen, schloss sich H.P. Hanssen dem Vorschlag des Wählervereins in Sonderburg an, der eine gemeindeweise Abstimmung in Mittelschleswig vorsah. Dieser fand jedoch nicht bei allen Anklang. Es wurden Gegenvorschläge zu einer gemeindeweisen Abstimmung bis hinunter zur Eider bzw. auf der Linie Schlei-Danewerk-Friedrichstadt sowie einer Ausweitung des en bloc Abstimmungsgebietes mit Flensburg bzw. dem Amt Südtondern bis zur Soholmer A unterbreitet. Diese Vorschläge wurden nicht angenommen. Das Gleiche galt für den Versuch, die unterschiedlichen Abstimmungsverfahren in Nordschleswig und den angrenzenden Gemeinden zu vereinheitlichen. Mehrere der Teilnehmer, die sich später dem Flensburgflügel anschlossen, sprachen sich während der Versammlung in Übereinstimmung mit H.P. Hanssen aus.

Insgesamt gesehen zeigen diese beiden Quellen, dass der erfahrene Politiker H.P. Hanssen die weitergehenden Vorschläge anderer dadurch ausmanövrierte, indem er einen Kompromiss mit den moderaten Kräften einging. Sie weisen außerdem die Behauptung zurück, dass der Beschluss des Wählervereins überstürzt getroffen worden sei oder dass H.P. Hanssen das Ergebnis durch Manipulation erreicht habe. Stattdessen spiegeln sie eine freie und gründliche Diskussion wider, in der Gegenvorschläge unterbreitet und diskutiert wurden.

På vej mod en national selvforståelse

Den danske valgagitation som identifikationsramme under afstemningskampen 1920.

AF DRUDE TERKILDTSEN BILL

Grænsedelingen i 1920 var den endelige kulmination på de nationale strømninger og brydninger, som havde raset i Slesvig siden det nationale gennembrud i starten af det 19. århundrede. Alligevel var den nationale identifikation i Slesvig i 1920 stadig mangfoldig og i høj grad selvstændig fra kongeriget. Folkeafstemningerne i 1920 skabte imidlertid et behov for simple nationale billeder og budskaber, som befolkningen kunne forholde sig til og spejle sig i. Denne artikel undersøger de indre budskaber i den danske agitation og hvordan den danske bevægelse under afstemningskampen konstruerede et nationalt selv billede. Artiklen påviser i den forbindelse, hvordan den nationale identitet historisk set og til stadighed formes og konstrueres.¹

Indledning

I 2020 fejres 100-året for Genforeningen mellem de tabte sønderjyske landsdele og kongeriget Danmark. Brugen af begrebet *Genforeningen* vidner om vores kollektive forståelse af Sønderjyllands, geografisk bestemt Nordslesvigs, kulturelle og historiske tilknytning til Danmark. Forbindelsen mellem Danmark og Nord- og Mellemslesvig var forud for folkeafstemningerne stærkt begrænset. Tysklands mangeårige assimileringspolitik og krigens lukkede grænser havde til dels afskåret de dansksindede fra udviklingen i Danmark, og vidensniveauet om danske tilstande var som følge heraf på et minimum. Derudover var det nationale landskab endnu i 1920 en kompleks størrelse, der ikke nødvendigvis passede ind i nationalstatens snævre rammer. Nylig forskning viser desuden, at indholdet bag den danske identifikation ikke nødvendigvis var det samme som nord for Kongeåen.² Studierne viser blandt andet, at de dansksindedes nationale identitet varierede i vekselvirkning mellem regionale og lokale tilhørsforhold. F.eks. var danske talefærdigheder ikke en betingelse for at føle sig dansk. De re-